

ПОНЯТТЯ ТА ОЗНАКИ КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ

У статті розглянуто поняття та ознаки культурних цінностей. У результаті проведеного аналізу було визначено, що культурні цінності як об'єкти цивільних прав, можна визначити таким чином: це є унікальні та незамінні неживі речі, створені людиною чи піддані її цілеспрямованому впливу, які мають художнє, історичне, етнографічне чи наукове значення.

Ключові слова: культурні цінності, об'єкт, право.

В статье рассмотрено понятие и признаки культурных ценностей. В результате проведенного анализа было определено, что культурные ценности как объекты гражданских прав можно определить следующим образом: это уникальные и незаменимые неодушевленные вещи, созданные человеком или подвергнутые его целенаправленному воздействию, которые имеют художественное, историческое, этнографическое или научное значение.

Ключевые слова: культурные ценности, объект, право.

The article deals with the concepts and features of cultural values. As a result of the analysis, it was determined that cultural values as objects of civil rights can be defined in the following way: they are unique and irreplaceable inanimate objects created by a person or subjected to its purposeful influence, which have an artistic, historical, ethnographic or scientific significance.

Key words: cultural values, object, right.

Вступ. У наш час проблема правового регулювання цивільного обороту культурних цінностей є досить актуальною. По-перше, це пов'язано з тим, що не має одностайності в розумінні понять «культурні цінності», «культурна спадщина», «культурне надбання», а також невизначеністю їх ознаки. Разом із тим поняття «культурні цінності» уміщує в собі інші зазначені терміни, оскільки ним охоплюється як коло об'єктів, які вже мають спеціальний статус та підпадають під охорону державою, так і об'єкти, які такого статусу ще не набули. По-друге, для норм українського законодавства, якими встановлюється особливість обороту таких цінностей, властиві відсутність системного характеру та значна кількість недоліків. По-третє, культурні цінності є об'єктами, що потребують охорони.

На науковому рівні до проблематики поняття та ознак культурних цінностей звертались такі вчені, як М.М. Богуслав, О.Г. Васнев, О.В. Головінзін, С.Г. Долгов, В.Ф. Зверховська, Д.В. Мазейн, О.А. Менська та ін. Разом із тим питання поняття та ознак культурних цінностей продовжують залишатися актуальними та такими, що потребують подальшого наукового осмислення на сторінках юридичної літератури.

Постановка завдання. Метою цієї статті є вироблення єдиного універсального підходу до визначення поняття «культурні цінності» як правової категорії, виходячи, насамперед, із необхідності забезпечення їх участі як об'єктів цивільного права в цивільному обороті, а також визначення та характеристики їх базових ознак.

На наш погляд, виробленню такого єдиного поняття має передувати аналіз правових ознак, які б дозволили виокремити культурні цінності з-поміж інших об'єктів цивільних прав.

Результати дослідження. Аналіз значного масиву міжнародних актів дозволяє дійти висновку, що поняття «культурні цінності» є ширшим за поняття «культурна спадщина», родовим і відображає загальну тенденцію глобалізації в міжнародному співтоваристві [1, с. 14]. Ними охоплюються не тільки речі (матеріальні об'єкти), а й нематеріальні блага – результати творчої

діяльності, поняття, образи, ідеї, виражені в цих витворах [2, с. 275]. Танці, фольклор, мова чи навіть кухня корінного населення як об'єкти культурної спадщини випадають зі сфери цивільно-правового регулювання, але до них та схожих понять доцільно використовувати термін «культурні блага».

Варто відзначити, що в жодному нормативно-правовому акті не міститься ознак культурних цінностей. Законодавець надає визначення культурних цінностей шляхом надання переліку їх видів, не виділяючи при цьому ознак. Така позиція видається нам хибною, адже в такому разі можливо стає ситуація, коли той чи інший об'єкт формально можна віднести до того чи іншого виду культурних цінностей, хоча за своєю суттю він таким не є. Крім того, закритого переліку культурних цінностей бути не може, а для відкритого переліку необхідні критерії, які б дозволили ті чи інші об'єкти відносити до культурних цінностей.

В юридичній літературі існують різні точки зору з приводу визначення ознак культурних цінностей. У таких виділяють: унікальність як естетичне послання, яке несе в собі предмет, універсальність (тобто предмет представляє всесвітній інтерес – має цінність для всіх народів); суспільну державну значущість, особливий правовий режим [3, с. 27]; оригінальність, етнічну приналежність [4, с. 31]; незамінність (неможливо створити абсолютно тотожний зразок); вартість в еквівалентному вираженні (культурні цінності підлягають майновій оцінці й можуть бути віднесені до предметів матеріального світу(речам)) [5, с. 18] та відповідати часовому критерію – повинні бути створені більш ніж 100 (50) років тому [6, с. 29].

Останні дві ознаки видаються нам досить спірними, оскільки виникає питання, чи не обмежуватиме часовий ценз здатність певних предметів бути об'єктом цивільного обороту саме в якості культурних цінностей. Зокрема, це стосується таких сучасних витворів мистецтва, як інсталяції, які набули популярності в останнє десятиріччя й стають предметом продажу на аукціонах [7]. Стосовно матеріальної вартості предметів мистецтва слід наголосити, що вона не має чіткого вираження та може постійно змінюватись. Тому правомірність включення цієї ознаки є достатньо дискусійною, оскільки існують такі фактори, як-то: рівень розвитку ринку, високо розвинені інституції громадянського суспільства тощо.

Поряд із цим заслуговує на увагу думка В.О. Нешатаєвої, що саме вартісна характеристика культурних цінностей є найбільш значущою для її оборотоздатності на арт-ринках, що важливо для нормативного регулювання їх економічного обороту [1, с. 18].

Тобто віднесення об'єктів до культурних цінностей припускає те, що вони є результатом творчої діяльності людини: мають визнане історичне, художнє чи наукове значення та певну вартість. Усі ж вони, у свою чергу, зумовлюються і часовим критерієм створення, й оригінальністю, й рівнем творчих досягнень, і суспільним визнанням.

Між тим, з одного боку, доволі різноманітними є підходи до розуміння культурних цінностей у міжнародних та національних нормативних документах та юридичній літературі, з іншого, – визнання в якості критеріїв їх речового характеру, часових меж створення тощо викликають непогодження. Тому спробуємо виділити власні ознаки культурних цінностей як об'єктів цивільних прав. Пошук таких ознак, на наш погляд, має поєднувати в собі правову та філософську природу цього явища.

З філософської точки зору культурні цінності можуть бути матеріальними та духовними. Подібного підходу цивілістика не сприймає, хоча до змісту юридичного поняття «культурні цінності» пропонується включати як матеріальні, так і нематеріальні об'єкти – будь-які витвори духовної творчості, незалежно від того, чи мали вони матеріальне втілення [8, с. 9].

Як відзначає О.П. Сергеев, культурні цінності, для яких матеріальна (речова) форма є вираженням їх сутнісного буття (матеріальні цінності культури), потрапивши до сфери правового регулювання, набувають статусу майна [9, с. 19]. Таким чином, із точки зору цивільного права ми приходимо до висновку про *речову природу* культурних цінностей як об'єктів цивільного права. Це, у свою чергу, зумовлює потребу в більш детальній характеристиці культурних цінностей як речей, адже саме це виступає їх головною ознакою.

Відповідно до ст. 179 ЦК України річчю є предмет матеріального світу, щодо якого можуть виникати цивільні права та обов'язки.

Спираючись на доктрину цивільного права, яка виробила достатньо широке поле для класифікації та характеристики речей як об'єктів цивільних прав, спробуємо визначити особливості культурних цінностей, які допоможуть виділити їх серед інших речей.

У науці цивільного права сталою є точка зору, що речі, як об'єкти цивільних прав, характеризуються здатністю задовольняти потреби учасників цивільних відносин завдяки своїм

властивостям [10, с. 170]. Така характеристика речей має неабияке значення для такого різновиду речей, як культурні цінності, адже дозволяє відділити їх від інших речей. Їх особливістю є те, що вони здатні задовольняти не лише матеріальні, а й духовні потреби людей. На думку М.О. Александрової, саме це є однією з важливих ознак розглянутих об'єктів, що дозволяє сегментувати їх у колі інших речей [11, с. 34].

Тим не менш, наведену особливість мають не тільки культурні цінності, а й інші речі. Наприклад, тварини, як особливі об'єкти цивільних прав, на які поширюється правовий режим речей, також спроможні задовольняти не стільки побутові, скільки духовні, естетичні потреби людей. У зв'язку із цим під час визначення ознак культурних цінностей варто підкреслити, що до них можуть бути віднесені лише неживі речі.

Поряд із поділом речей на живі та неживі в цивільному праві розроблено й інші класифікації речей. Зокрема, існують речі, створені безпосередньо природою й вироблені працею людини. Так, тварини слід віднести до перших. А наявність у назві досліджуваних об'єктів терміну «культурні» передбачає, що під культурними цінностями повинні розумітися лише речі, створені діяльністю людини. Адже до культури відноситься все те, що «протистоїть» naturi, тобто природі, як щось створене працею людини. У дійсності ж культура та природа не можуть протистояти один одному – культуру створює людина, хоча вона належить до обох цих сфер буття і створює культуру з тієї ж речовини – природи [11, с. 35].

Слід відзначити, що в багатьох нормативних актах та міжнародних документах серед культурних цінностей виділяються й об'єкти флори та фауни, мінералогії, анатомії [12]. В юридичній літературі справедливо зверталась увага на те, що в таких випадках зазвичай ідеться про препарованих, оброблених людиною речах, тому не слід розглядати їх в якості «чистих» природних об'єктів [13, с. 29]. Вилучені з надр землі палеонтологічні, геологічні чи інші природні об'єкти, які стали препаратами, об'єктами вивчення людиною, є речами, підданими цілеспрямованому впливу людини й можуть бути віднесені до категорії культурних цінностей [11, с. 35].

Отже, лише речі, створені людиною чи піддані її цілеспрямованому впливу, можуть бути віднесені до культурних цінностей.

До однієї з важливих класифікацій речей належить їх поділ на індивідуально визначені чи речі, визначені родовими ознаками. В юридичній літературі відстоюється точка зору, що культурні цінності слід відносити до речей, визначених індивідуальними ознаками [14, с. 181; 15, с. 229]. Така позиція обґрунтовується тим, що культурна цінність як унікальна річ не може бути відтворена, оскільки під час будь-якого відтворення вона втрачає належні їй особливі властивості.

Таким чином, культурними цінностями є неживі речі, визначені індивідуальними ознаками, створені людиною чи піддані її цілеспрямованому впливу, здатні задовольняти матеріальні та духовні потреби учасників цивільних правовідносин та суспільства в цілому.

Окрім характеристики культурних цінностей як речей, можна виділити ще низку ознак, які індивідуалізують їх у системі об'єктів цивільних прав. Одними з таких ознак, безумовно, виступають їх *унікальність* та *незамінність*.

Уперше правовий критерій унікальності та незамінності культурних цінностей був закріплений у Конвенції ЮНЕСКО 1972 року «Про охорону природної та культурної спадщини» [16].

Унікальність як ознака дозволяє відмежувати культурну цінність від інших предметів, речей, які рясніють в обороті. Неповторність культурної цінності свідчить про те, що як результат людської діяльності вона оригінальна, рідка та ексклюзивна.

Сама унікальність, як стверджує М.О. Александрова, має різну природу, зокрема, вона може: 1) мати природне походження (наприклад, окремі примірники дорогоцінного каміння); 2) бути опосередкована людською діяльністю (наприклад, відомий витвір мистецтва); 3) бути пов'язаною з певним специфічним людським фактором (наприклад, особисті речі відомої людини) [11, с. 36].

Незамінність як ознака культурної цінності означає, у свою чергу, неможливість відтворити абсолютно ідентичний зразок. У міжнародному праві для позначення таких предметів використовується термін *sui generis* (від лат. – своєрідний, єдиний у своєму роді) [6, с. 27].

Разом із тим унікальність та незамінність не можуть стати достатніми умовами для визнання об'єкта культурною цінністю. Іноді предмет може бути унікальним (малюнок дитини, кулінарна страва), але таким, що не має відношення до культурних цінностей. Тому ці дві ознаки нерозривно пов'язані ще з однією.

Такою ознакою виступає *суспільна значущість*. Вона зумовлює наявність безпосереднього зв'язку між існуванням певної цінності та значенням її для певної сфери суспільного життя

(історії, науки, мистецтва, релігії, літератури, археології та ін.). Іншими словами, мати певний сенс для такої сфери.

У цивілістиці пропонується виділяти загальну та спеціальну суспільну значущість досліджуваних об'єктів. Під першою слід розуміти роль об'єкту у формуванні культурних потреб громадян, а другу необхідно визначити на підставі наукових досліджень [17, с. 109].

Характерною особливістю цієї ознаки культурної цінності є те, що вона може діставати свого прояву як одразу, так і внаслідок спливу певного часу.

Ще однією правовою ознакою культурних цінностей є їх порівняно висока *матеріальна вартість*, яка потребується для оборотоздатності цих об'єктів, оскільки, поряд з їх естетичною значимістю, до уваги береться й їх матеріальна цінність. Попри деякі складнощі, які можуть виникати під час оцінки культурних цінностей, кожна з них має таку ознаку. Крім цього, грошова оцінка витворів мистецтва є важливим фактором організації їх охорони.

Разом із тим у сучасні часи культурні цінності стають привабливим об'єктом для інвестування, що додатково привертає до них увагу з боку науковців-цивілістів.

Нарешті, останньою ознакою, що уособлюють культурні цінності, є *особливий режим правового регулювання*. Вона передбачає особливе законодавче регулювання участі відповідних об'єктів у цивільному обороті, на відміну від інших типів речей, а також особливий режим їх охорони.

Висновки. Таким чином, спираючись на виведені ознаки, *культурні цінності як об'єкти цивільних прав можна визначити таким чином: це є унікальні та незамінні неживі речі, створені людиною чи піддані її цілеспрямованому впливу, які мають художнє, історичне, етнографічне чи наукове значення, здатні задовольняти духовні або духовні та матеріальні потреби учасників цивільних правовідносин та суспільства в цілому й стосовно яких передбачений особливий правовий режим обороту та охорони.*

Список використаних джерел:

1. Нешатаева В.О. Международно-правовое регулирование экономического оборота культурных ценностей [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. – гражданское право; предпринимательское право; семейное право; международное частное право / В.О. Нешатаева. – М. : Б.и., 2010. – 172 с.
2. Гражданское право [Текст]: учебник для вузов / А.П. Сергеев, Ю.К. Толстой. – В 3-х томах. – Т. 1. – М. : Проспект, 2004. – С. 765 с.
3. Долгов С.Г. Культурные ценности как объекты гражданских прав и их защита. (Гражданско-правовой и криминалистический аспекты) [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 – уголовный процесс; криминалистика; теория оперативно-розыскной деятельности, 12.00.03. – гражданское право; семейное право; гражданский процесс; международное частное право / С.Г. Долгов. – М. : Б.и., 2000. – 189 с.
4. Цуглаева Н.В. Гражданско-правовой оборот музейных предметов и коллекций [Текст] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. – гражданское право; предпринимательское право; семейное право; международное частное право / Н.В. Цуглаева. – Волгоград. : Б.и., 2013. – 31 с.
5. Нешатаева, В.О. Культурные ценности: цена и право [Текст] / В.О. Нешатаева. – М. : Изд. дом Высшей школы экономики, 2013. – 208 с.
6. Богуславский, М.М. Культурные ценности в международном обороте: правовые аспекты [Текст] / М.М. Богуславский. – М. : Юрист, 2005. – 427 с.
7. Ellis-Petersen, H. Tracey Emin's Bed is sold at auction for over £2.5m [Electronic resource] / H. Ellis-Petersen. – Access mode : <http://www.theguardian.com/artanddesign/2014/jul/01/tracey-emin-my-bed-sale-auction>.
8. Александров, Е. Международно-правовая защита культурных ценностей и объектов [Текст] / Е. Александров. – София : София Пресс, 1978. – 143 с.
9. Сергеев, А.П. Гражданско-правовая охрана культурных ценностей в СССР [Текст] / А.П. Сергеев. – Ленинград : Изд-во Ленинград. ун-та, 1990. – 192 с.
10. Цивільне право України [Текст] : підручник: У 2-х т. / за заг. ред. : В.І. Борисової, І.В. Спасибо-Фатєєвої, В.Л. Яроцького. – К. : Юрінком Інтер. Т. 1. – 2007. – 480 с.
11. Александрова, М.А. Гражданско-правовой режим культурных ценностей в Российской Федерации [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. – гражданское право; предпринимательское право; семейное право; международное частное право / М.А. Александрова. – СПб. : Б.и., 2007. – 189 с.

12. Рекомендация ЮНЕСКО об охране движимых культурных ценностей от 28 ноября 1978 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://livingheritage.by/1317_Norm_acts_RUS.pdf.
13. Богуславский, М.М. Международная охрана культурных ценностей [Текст] / М.М. Богуславский. – М. : Междунар. отношения., 1979. – 192 с.
14. Советское гражданское право [Текст]: учебник в 2-х томах / О.А. Красавчиков. – М. : Высшая школа, 1985. Т. 1. – 544 с.
15. Иоффе О.С. Советское гражданское право [Текст] / О.С. Иоффе. – М. : Юрид. лит., 1967. – 494 с.
16. Конвенция об охране всемирного культурного и природного наследия (Принята в г. Париже 16 ноября 1972 года на 17-й сессии Генеральной конференции ЮНЕСКО) [Текст] // Свод нормативных актов ЮНЕСКО. – М. : Международные отношения, 1991. – С. 290–302.
17. Васильева М.В. Памятники истории и культуры как объект гражданско-правовой охраны [Текст] / М.В. Васильева, И.В. Савельева // Советское государство и право. – 1985. – № 10. – С. 105–111.

УДК 342.566

РИЖУК Ю.М.

ЩОДО ПИТАННЯ ПРАВОВОГО РОЗУМІННЯ ТА СУТНОСТІ КОНЦЕПТУАЛЬНИХ ЗАСАД ПРИРОДНИХ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ

У даній науковій статті увагу приділено розкриттю змісту поняття «права людини». При цьому, особливу увагу приділено розмежуванню правових категорій «права людини» та «свободи людини». Автором надано визначення зазначених понять. Визначено, що правові категорії «свободи» та «права» слід співвідносити між собою як загальне (свободи) та одиничне (права).

Ключові слова: *природне право, природні права, позитивне право, свободи, людина, громадянин, суспільство.*

В данной научной статье внимание уделено раскрытию содержания понятия «права человека». При этом, особое внимание, уделено разграничению правовых категорий «права человека» и «свободы человека». Автором дано определение указанных понятий. Определено, что правовые категории «свободы» и «права» следует соотносить между собой как общее (свободы) и единичное (права).

Ключевые слова: *природное право, природные права, позитивное право, свободы, человек, гражданин, общество.*

In this scientific article attention is paid to the disclosure of the content of the concept of „human rights”. At the same time, special attention is paid to the delineation of the legal categories of „human rights and „human freedom”. The author defines these concepts. It is determined that the legal categories of „freedom” and „law” should be correlated with each other as general (freedom) and individual (rights).

Key words: *natural law, natural rights, positive law, freedom, person, citizen, society.*

Вступ. Права і свободи людини є однією з основних проблем багатовікової історії теоретико-правової думки, яка розглядалась з позиції політичного, морального, філософського, релігійного та юридичного світоглядів. Якою б не була держава за своєю природою, який би режим

© РИЖУК Ю.М. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри теорії та історії права (Навчально-науковий інститут «Юридичний інститут ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»)